

Stat og kirke i Irland i historisk perspektiv

*Lektor Michael Böss,
Aarhus Universitet*

Irland efter 1500-1800: Kolonisering, reformation og protestantisk herredømme

Henrik 8. genkolonisering af Irland i 1530'erne havde til formål at genvinde kongehusets kontrol med kongeriget Irland. Den skal desuden forstås i en større, geo-politisk og konfessionspolitisk sammenhæng, nemlig det nu reformerte Tudor-dynastis rivalisering med Spanien, Europas katolske stormagt. Forsøget på at reformere irerne var motiveret af ønsket om at sikre irernes loyalitet. Derved fik modstanden mod koloniseringen en konfessionel dimension. Under Niårskrigen 1593-1603 forsøgte lederen af oprøret mod Elizabeth 1., Hugh O'Neill (Jarlen af Tyrone), at skabe en alliance blandt de "gammelengelske" jarler med en appel om at forsvare "troen og fædrelandet". Hermed blev der for første gang skabt en association mellem konfession og patriotisme.

Det voksende modsætningsforhold mellem katolske, irske "indfødte" og protestantiske, engelske "kolonister" øgedes i det følgende århundrede, ikke mindst fordi undertrykkelsen det katolske Irland skete ved at fratage katolikker land. To gange i århundredet var der katolske oprør: først i 1641 og siden i 1688. I begge tilfælde blev de slået hårdt ned og efterfulgt af nye konfiskationer og "straffelove" som fx adgangen til at indtage offentlige embeder, sidde i det irske parlament og få ejerskab til jord.

I 1700-tallet havde kun protestantiske godsejere plads i parlamentet i Dublin. Med Westminster's godkendelse forsøgte den irske regering at udrydde katolicismen. Den anglikanske Church of Ireland var "statskirke". Den

presbyterianske var anerkendt, men også disse non-konformister (dissenters) blev socialt diskrimineret. Den protestantiske andel af befolkningen udgjorde 20 procent fra at have været blot 5 procent i midten af 1600-tallet. De sad på 85-90 procent af jorden. Derfor valgte mange katolske godsejere at konvertere. De, der fastholdt deres bekendelse, fortsatte som "underjordisk lavadel" på lejet jord, eller også slog sig på handelsvirksomhed – eller udvandrede til kontinentet.

I stedet for at styrke den irske stat fik det protestantiske overherredømme som konsekvens, at det politiske styres legitimitet blev undergravet. En anden konsekvens var, at store dele af den katolske befolkning mistede respekten for loven, de offentlige myndigheder og den protestantiske godsejerklasse, som også virkede lokalt som fredsdommere. Kulturelt set medførte det protestantiske styre en katastrofe for den gæliske kultur og det irske sprog, idet markedets, politikens og kirkens sprog fra nu af blev engelsk, mens irsk ansås for at være de tilbagestående bønders og den døende gæliske kulturs sprog.

Til gengæld blev den katolske kirke paradoksalt nok styrket af at blive undertrykt. Kirken fik da også en stadig mere betydningsfuld plads i det civile samfund, i takt med at forfølgelsen af dens præster og menigheder blev ophævet sidst i 1700-tallet. Kirkens hierarki (biskopperne) anerkendte den irske stats underordnede status i forhold til Storbritannien.

1800- 1922: Union, modernisering og kampen for hjemmestyre og national uafhængighed

Kirken støttede også Irlands inkorporering i det Forenede Kongerige i 1800, fordi det skete efter en "gudløs" republikansk opstand i 1898, som skulle have indført irsk republik, hvor "katolikker, protestanter og dissentere skulle være samme navn af irere", som dets leder, Wolfe Tone, udtrykte det.

Formålet med at integrere Irland og Det Forenede Kongerige var dels at sikre Storbritanniens vestlige flanke, dels at få større indflydelse på den sociale og økonomiske udvikling i Irland. Unions formål var således fra begyndelsen – på ny – at forsøge at modernisere det irske samfund.

Men unionen skulle blive blot en nyt kapitel i det århundredlange fejlslagne britiske statsbygningsprojekt i Irland. I teorien blev Irland ligestillet med resten af kongeriget, men også kun i teorien. For reelt set forholdt det sig anderledes, og det var grunden til, at unionen ikke kom til at leve op til sit tredje formål, nemlig at få befolkningen i Irland til at identificere sig med den britiske stat og imperiet. Unionsloven var meget kontroversiel ved sin gennemførelse, og unionen blev siden set som årsagen til næsten alle Irlands onder.

At katolikker ikke umiddelbart blev politisk ligestillet med protestanter efter Irlands indtræden i unionen med Storbritannien i 1801, var dog hovedgrunden til modstanden mod den, idet den anglikanske kirke samtidig blev statskirke i Irland og derfor havde ret til opkræve kirkeskat (tiende) blandt katolikker. Skønt den britiske premierminister Peel oprindeligt havde stillet en katolsk emancipation i udsigt, betød et kongeligt veto, at løftet ikke indfriet. Derved blev jorden gødet for fremvæksten af en folkelig, katolsk domineret nationalisme. Da katolikerne endelig blev emanciperet i 1829, skyldtes det en effektiv politisk kampagne iværksat af den katolske sagfører Daniel O'Connell. O'Connell var overbevist demokrat. Han forstod at involvere de brede folkemasser på en måde, det endnu ikke dengang var set magen til i Europa dengang, uden at det var endt med vold og optøjer. Selv om der i 1840'erne også genopstod en militant, republikansk nationalisme, vandt O'Connells reformistiske strategi langt størst folkelig. Da den blev støttet af den katolske kirke, fik den demokratiske nationalisme, som vandt terræn i anden halvdel af 1800-tallet en katolsk dimension, skønt det lige siden slutningen af det forrige århundrede havde været protestanter, der befandt sig fortroppen for den gryende nationalisme.

Fra begyndelsen af 1800'erne gennemgik Irland en nationalkulturel vækkelse af samme art, som kendes fra andre dele af Europa i den romantiske og senromantiske periode. Vækkelsen var også i Irland kendetegnet ved en ny interesse blandt kunstnere og intellektuelle for middelalderen, folkekultur og nationens åndelige karakter. Vækkelsen faldt sammen med den katolske kirkes reformer af fromhedslivet og autoritetsstrukturen (ultramontanismen). Den katolske kirke og kulturelle nationalister støttede hinanden i deres forsvar for "det traditionelle Irland", dvs. bondesamfund og de værdier, der bar det, men som var truet af den udefra kommende "britiske" kultur i form af socialisme, fritænkeri, materialisme, kommercialisme og populærkultur.

I Irland havde kirkegangen indtil midten af 1800-tallet været for nedadgående, Præsterne havde haft vanskeligt ved at opretholde deres myndighed i lokalsamfundene, og kirken var som institution ineffektiv og decentral. I almuen fandtes der en betydelig "hedensk" overtro og ritualer – som fx valfarter til hellige brønde og fejringen af den årlige lysfest, Lughnasa. Den katolske reformbevægelse søgte at rydde op i denne folketro eller kanalisere den ind i en anerkendt rituel praksis. I den ultramontanistiske ideologi lå der også et krav om at styrke autoritetsstrukturene i kirken, fra paven til den lokale sognepræst. I Irland fik sognepræsten ansvar for den moralske orden i lokalsamfundet på et tidspunkt, hvor landbrugssamfundet var under forandring som følge af den Store Hungersnød (1845-50) og markedsøkonomiens indtog. Nøglepersoner inden for den katolske kirke i forstod dog, at kirken havde en klar institutionel og social interesse i at medvirke til den modernisering af samfundet, som den voksende bevægelse for irsk hjemmestyre (unionsreform), ønskede. Hvad kirkens institutionelle angik, havde den brug for bønderne for fremover at kunne rekruttere og aflønne præster og andre kirkelige embeder (i skoler og ordener) og bygge kirker. Den mere langsigtede sociale interesse var at være med til at sikre, at Irland vedblev med at være katolsk, selv om en fjerdedel af befolkningen (især bosiddende i Ulster), var protestanter.

Kirken allierede sig med de nationalt og politisk moderate mellemstore bønder, men afviste radikalismen, som var udbredt blandt de små. De mellemstore landmænd havde nyt godt af lempelsene af straffeloven i slutningen af 1700-tallet, og som sammen med byernes katolske middelklasse havde fremtvunget den katolske emancipation i 1829. Det var også dem, der havde overlevet den Store Hungersnød, og som siden engagerede sig kampen for jordreformer. Og det dem, der fra ca. 1870 stillede sig bag en demokratisk kamp for irsk hjemmestyre. Det var altså en forholdsvis reformivrig del af det irske samfund. Og den reformation ville kirken gerne medvirke til, hvis den kunne få indflydelse på den. Kirken støttede bøndernes ønske om at modernisere Irland økonomisk – ved at komme af med de forældede ejendomsforhold og skabe rammer for en rentabel, kommerciel og effektiv landbrugsøkonomi. Til gengæld var bønderne, der jo i hovedsageligt var katolikker, parate til at lade kirken sikre, at moderniseringen ikke gik over gevind. Irland skulle moderniseres økonomisk, men uden at det traditionelle samfunds sociale, kulturelle og religiøse værdier blev sat over styr.

Trods modstand fra Dronning Victoria og de konservative i det britiske parlament imødekom den liberale premierminister Gladstone, oven på en republikansk opstand i 1867, de irske katolikkers ønske om at afskaffe den anglikanske Church of Irelands privilegier som statskirke. Denne "Disestablishment" skete ved lov i 1869.

Kirkens voksende indflydelse i det irske samfund og dens alliance med den nationale bevægelse førte fra midten af 1880'erne til, at irske protestanter i Ulster organiserede sig politisk og efter århundredskiftet også væbnet for at forhindre Irland i at blive tildelt hjemmestyre. Disse "unionister" og "loyalister" havde til sidst – dvs. under 1. Verdenskrig – held med at presse den britiske

regering til at dele Irland i et protestantisk og et katolsk Irland. Delingen trådte formelt i kraft i 1920 og reelt i 1922.

Gennem hele kampen for hjemmestyre, som endte med at blive en kamp for national selvbestemmelse, støttede kirken hele tiden den moderate, demokratiske linje og fordømte den voldelige, republikanske gren det Irske Republikanske Broderskab og, efter 1916, den Irske Republikanske Hær (IRA). Men da republikanerne efter Påskeopstanden (1916) og forsøget på at tvangsudskrive irerne til krigstjeneste valgt en jordskredssejr ved valget i 1918, udviklede sig til et regulært folkefrontsparti, Sinn Féin, og hjemmestyrepartiet samtidigfaldt sammen, havde kirken ikke andet valg end at stille sig bag kravet om irsk selvstændighed efter våbenstilstanden i 1921. Nationalisterne kvitterede da også efterfølgende ved at indgå en uformel alliance med den.

Kirke og stat efter 1922

Da Irland i 1920 var blevet i to ud fra konfessionelle kriterier, fandt lederne i de to irlande det for selvfølgelig at lade deres samfund præge af samfundsflertallets bekendelse. Derfor blev NordIrland til en "protestantisk stat for et protestantisk folk" og den Irske Fristat, som den kom til at hedde, til en "katolsk stat for et katolsk folk". I Fristaten var der dengang kun 5 % protestanter.

Den britiske regering krævede ved indgåelse af den Anglo-Irske Traktat i 1921, at den irske forfatning skulle acceptere statens status som en del af det britiske statssamfund. Dette indebar bl.a., at irske parlamentarikere skulle aflægge troskabsed over for den britiske monark, og at den irske stat skulle hvile på den form for politiske institutioner, som fandtes i resten af statssamfundet. Ikke desto mindre byggede forfatningen samtidig på det republikanske princip om folkelig suverænitæt, sådan som det var kendt fra Frankrig og USA. Den anden

britiske betingelse til forfatningen i 1922 var, at den skulle indeholde beskyttelsesforanstaltninger i forhold til det protestantiske mindretal, og at staten derfor skulle have sekulær karakter. Dette gik imod nogle af de forhåbninger, der fandtes inden for Sinn Féin, men der var dog et flertal, som havde forståelse for kravet. Ja, der var ligefrem nogle, som ønskede at gå videre end Storbritannien ved – igen efter fransk og amerikansk mønster - at tilføje en liste over borgernes frihedsrettigheder og en forordning for domstolskontrol over lovgivningen. De personlige rettigheder – bl.a. religionsfrihed, forsamlingsfrihed, retten til gratis skolegang, ejendomsretten og privatlivets fred – var dog alle rettigheder, som var i fuld overensstemmelse med de liberal-demokratiske og juridiske principper, der lå bag den uskrevne britiske forfatning.

Forfatningen var således i vidt omfang dikteret af den britiske regering. Derfor betragtede dens modstandere, som i 1922 havde kastet Irland ud i en blodig borgerkrig i protest mod den, den som et symbol på Irlands fortsatte underkastelse under den britiske monark. Da de traktatmodstandere, der ikke forblev inden for IRA, i 1926 organiserede sig i partiet Fianna Fáil, gjorde det derfor til en mærkesag at fjerne forfatningens britiske elementer. Da de i 1932 dannede regering, så de muligheden for at give Irland den republikanske forfatning, de havde kæmpet for. Samtidig ønskede de en forfatning, der tydeligere afspejlede den irske nations "gælske" og "katolske" identitet.

Forfatning, som blev vedtaget i 1937, blev til i nært samarbejde med et fremtrædende medlem af det katolske hierarki, Dublins biskop Charles McQuaid. Men det var der ikke i sig selv noget mærkeligt i; for lige siden 1922 havde den forrige regering altid været parat til at lytte til kirken. Kirken havde fra begyndelsen fået ansvar for at drive Fristatens skoler og sundhedsinstitutioner, ligesom det mange af den tids sociale institutioner blev drevet af kirken eller katolske velgørende selskaber. Desuden blev det hurtigt en almindelig praksis, at

hierarkiet kunne fremkomme med krav om love til regulering samfundsmoralske spørgsmål – ægteskab og censur af bøger og film – og kunne forvente at blive konsulteret af regeringen i forbindelse med fremsættelse af love på det sundheds-, familie- og socialpolitiske områder. På den måde kom Vatikanet gennem det katolske hierarki i Irland til at få betydelig indflydelse på samfundsudviklingen.

Vatikanet ville dog gerne have set Irland udstyret med en endnu mere åbenlyst katolsk forfatning end den, der blev vedtaget med et lille flertal i 1937, og som stadig er gældende. Forfatningens fortale er således mere bredt kristen end katolsk:

In the Name of the Most Holy Trinity, from Whom is all authority and to Whom, as our final end, all actions both of men and States must be referred, We, the people of Éire, Humbly acknowledging all our obligations to our Divine Lord, Jesus Christ, Who sustained our fathers through centuries of trial, Gratefully remembering their heroic and unremitting struggle to regain the rightful independence of our Nation,

And seeking to promote the common good, with due observance of Prudence, Justice and Charity, so that the dignity and freedom of the individual may be assured, true social order attained, the unity of our country restored, and concord established with other nations, Do hereby adopt, enact, and give to ourselves this Constitution.

Preamblen definerer klart og tydeligt, at Irland er et kristent land, men da den ikke har juridisk bindende karakter, ændrede den ikke på statens sekulære identitet ved at gøre Irland til en form for teokrati.

Irlands nye forfatning var bygget på folkesuverænitetsprincippet og gjorde det derfor muligt elleve år efter at udråbe Irland til republik. Forfatningen rummer

nogle "vejledende principper", som åbenlyst var inspireret af datidens katolske socialfilosofi, men som dog som vejledende ikke er retsgyldige. For at tage nogle eksempler:

Om hensynet til det fælles bedste:

The State shall, in particular, direct its policy towards securing:

ii. That the ownership and control of the material resources of the community may be so distributed amongst private individuals and the various classes as best to subserve the common good.

iii. That, especially, the operation of free competition shall not be allowed so to develop as to result in the concentration of the ownership or control of essential commodities in a few individuals to the common detriment.

iv. That in what pertains to the control of credit the constant and predominant aim shall be the welfare of the people as a whole.

Om de svage i samfundet:

1° The State pledges itself to safeguard with especial care the economic interests of the weaker sections of the community, and, where necessary, to contribute to the support of the infirm, the widow, the orphan, and the aged.

2° The State shall endeavour to ensure that the strength and health of workers, men and women, and the tender age of children shall not be abused and that citizens shall not be forced by economic necessity to enter avocations unsuited to their sex, age or strength.

Om kvinden og familien:

Article 41

1° The State recognises the Family as the natural primary and fundamental unit group of Society, and as a moral institution possessing inalienable and imprescriptible rights, antecedent and superior to all positive law.

2° The State, therefore, guarantees to protect the Family in its constitution and authority, as the necessary basis of social order and as indispensable to the welfare of the Nation and the State.

2. 1° In particular, the State recognises that by her life within the home, woman gives to the State a support without which the common good cannot be achieved.

2° The State shall, therefore, endeavour to ensure that mothers shall not be obliged by economic necessity to engage in labour to the neglect of their duties in the home.

3. 1° The State pledges itself to guard with special care the institution of Marriage, on which the Family is founded, and to protect it against attack.

Den katolske kirke blev ved den lejlighed indskrevet i forfatningen som en kirke med en "særlig stilling" i det irske samfund. Forfatningens paragraf 44 om religionsfrihed og kirkesamfund lød:

Article 44

1. The State acknowledges that the homage of public worship is due to Almighty God. It shall hold His Name in reverence, and shall respect and honour religion.

2. 1° Freedom of conscience and the free profession and practice of religion are, subject to public order and morality, guaranteed to every citizen.

2° The State guarantees not to endow any religion.

3° The State shall not impose any disabilities or make any discrimination on the ground of religious profession, belief or status.

4° Legislation providing State aid for schools shall not discriminate between schools under the management of different religious denominations, nor be such as to affect prejudicially the right of any child to attend a school receiving public money without attending religious instruction at that school.

5° Every religious denomination shall have the right to manage its own affairs, own, acquire and administer property, movable and immovable, and maintain institutions for religious or charitable purposes.

6° The property of any religious denomination or any educational institution shall not be diverted save for necessary works of public utility and on payment of compensation.

3^a.2 The State recognises the special position of the Holy Catholic Apostolic and Roman Church as the guardian of the Faith professed by the great majority of the citizens.

3. The State also recognises the Church of Ireland, the Presbyterian Church in Ireland, the Methodist Church in Ireland, the Religious Society of Friends in Ireland, as well as the Jewish Congregations and the other religious denominations existing in Ireland at the date of the coming into operation of this Constitution.

Den katolske kirke havde således fra begyndelsen af den irske stats eksistens ansvar for dannelsen af borgernes nationale identitet og for opretholdelsen af samfundets værdigrundlag. Dette var ukontroversielt i et land, hvor kirken altid havde støttet den demokratiske hovedstrøm inden for den nationale bevægelse, og hvor den nye regering samtidig forstod, hvilken betydning kirken kunne have for styrkelsen af den nye stats legitimitet og autoritet. Irlands deling i 1920 havde åbnet vejen for skabelsen af en stat med en – om end uformel – katolsk identitet på en måde, som ikke ville have været mulig, hvis en fjerdedel af befolkningen havde været protestanter. Kirken var statens moralske samvittighed og øverste autoritet.

Det blev der ikke ændret på efter det andet Vatikanerkoncil. De irske biskopper var nogle af dem, der benyttede sig af de uklare formuleringer i *Lumen Gentium* (den nye kirkeforfatning). *Lumen* fjernede som bekendt forestillingen om kirken som en hierarkisk institution med paven på toppen (indført i forb.m. det første koncil i 1869-70) til fordel for forestillingen om kirken som "Guds folk", dvs. et fællesskab af Kristi disciple, der som "Guds børn" er skænket en grundlæggende værdighed og lighed. Dette kirkesyn kunne jo potentielt have store konsekvenser for synet på den kirkelige autoritet.

Men i Irland tolkede kirken det ikke sådan. Her udnyttede man *Lumen* sådan, at det kun var forbeholdt teologer og præster at afvige fra pavens vurderinger, når han taler *ex cathedra*. Det meget paveloyale og konservative flertal i det irske

bispekollegium brugte således dokumentet til at fastholde en kirkelig kultur præget af autoritære holdninger, lukkethed og en vilje til at disciplinere afvigere inden for egne rækker. Desuden brugte de dokumentets vage formuleringer om forholdet mellem paven og biskopperne til at tolke det, som om at de enkelte "nationale" kirker fik frihed til at fastholde den linje, som det lokale bispekollegium fandt mest i overensstemmelse med den gældende tradition i landet. Den enkelte kirke havde fået lov til at gå sin egen vej, mente de. Da den siddende ærkebiskop McQuaid vendte tilbage fra koncilet i 1965, udtalte han til dem, der havde ytret bekymring over, hvad der ny skulle ske: "Lad mig forsikre jer. I skal ikke være nervøse for, at roen i jeres kristne liv skal blive forstyrret af forandringer!".

En forandring kom der dog: Røster inden for præsteskabet mente, at kirkens rolle i samfundet skulle genovervejes i lyset af de sociale og kulturelle forandringer, som i Irland var sat ind først i 1960'erne. De mente, i lighed med en række liberale politikere, at tiden bl.a. var moden til at se på de konfessionelt farvede paragraffer i forfatningen. Nogle mente også, at kirken skulle være parat til at opgive dens formulering om kirkens "særlige stilling" i samfundet. Biskopkollegiet var indstillet på det sidste. I 1966 udtalte ærkebiskoppen af Armagh, Kardinal Conway, at staten skulle tillade borgerne det maksimum af frihed, som var foreneligt med det fælles gode. Tre år senere – efter at en forfatningskommission havde anbefalet, at man fjernede paragraf 44 – givetvis i lyset af de nys udbrudte "Uroligheder" i Nordirland – lod samme Conway forstå, at han ikke "personligt ville fælde en tåre, hvis det relevante underafsnit til paragraf 44 skulle forsvinde. Allerede måneden efter bekræftede biskopkonferencen på sit møde i Maynooth, at den delte hans syn. Det banede vejen for en forfatningsændring, som fjernede Paragraf 44.1.2 og 3. Ændringen blev vedtaget ved en folkeafstemning i 1972. Det var dog så langt, som hierarkiets flertal var indstillet på at gå.

Det var først i 1980'erne, at dens autoritet og indirekte magt over staten for alvor blev svækket og derved muliggjorde en liberalisering af statens love i spørgsmål af moralsk karakter. Siden da har den irske stat mistet sit katolske præg og minder på mange måder om alle andre liberale europæiske demokratier. Og kirken har lidt et autoritetstab af ufattelige dimensioner. Men det skyldes først og fremmest skandalerne omkring en række misbrugssager i 1990'erne – og om kirkens forsøg på at skjule misbrugene. Det skyldes også afsløringerne af kirkens måde at drive en række sociale institutioner. Kirken spiller ikke længere den rolle, den gjorde ved statens grundlæggelse, for irsk identitet – selv om katolicismen utvivlsomt endnu gør det for mange. I dag er Irland et pluralistisk og liberalt samfund, hvor det er almindeligt anerkendt, at man også kan være en god irer ved at være protestant eller tilhøre en anden religion eller slet ingen.